

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ*

Η «Ευρώπη», ως αυτοτελής γεωπολιτική και πολιτιστική οντότητα, δεν υπήρξε και προφανώς δεν είναι και στις μέρες μας δεδομένη. Πάντα ήταν αντιληπτή η διχοτομία ανάμεσα στους ενδογενείς και στους εξωγενείς ορισμούς της καθώς και η πολλαπλότητα των διαφοροποιήσεων στους κόλπους κάθε κατηγορίας ορισμών με αποτέλεσμα να συνιστά εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα η επαρκής ανασυγκρότηση της ιστορίας των ιδεών για την ήπειρο που θεωρήθηκε «finis mundi». Η δυσχέρεια βέβαια αυτή επιτείνεται, όταν πρόκειται να ανερευθεί ο ομφάλιος λώρος των ιδεών αυτών με τα ιδεολογικά σύνολα και υποσύνολα που παρήγαγε στη μακράν ιστορία της η Δύση.

Με τους ίδιους ιστορικούς περιορισμούς αντιμετωπίζονται και οι συλλογικές νοοτροπίες που εκπορεύονται από τους κρατικούς σχηματισμούς στην Ευρώπη. Η επίγνωση της κοινής πολιτιστικής μήτρας που γεννά ενιαία περιγράμματα αντιλήψων και συμπεριφοράς δεν αποτελεί μια πρόσφατη εμπειρία ούτε στοιχειοθετείται χωρίς αποκλίνουσες συνδηλώσεις. Αιώνες νωρίτερα είχε καταγραφεί μια τέτοια κοινή αίσθηση, όπως για παράδειγμα την υπογραμμίζει το 1772 ο Rousseau: «Δεν υπάρχουν πια σήμερα Γάλλοι, Γερμανοί, Ισπανοί και Άγγλοι, παρά μονάχα Ευρωπαίοι. Όλοι έχουν τα ίδια γούστα, τα ίδια πάθη, τα ίδια ήθη, εφόσον κανένας τους δεν αποκτά εθνική μορφή από κάποιο ιδιογενή θεσμό [...] όπου βρουν λεφτά να κλέψουν ή γυναίκες για να τις κάνουν δικές τους - εκεί είναι η πατρίδα τους»¹. Μια δεκαετία, περίπου, αργότερα, ο Schiller βεβαίωνε ότι «γράφει σαν κοσμοπολίτης που δεν υπηρετεί κανέναν ηγεμόνα»², ενώ από τους Γάλλους φυσιοκράτες προβάλλεται η αξίωση τα έθνη να εκλαμβάνονται απλώς ως επαρχίες στο «μεγάλο βασίλειο της Φύσης»³. Είχαν προστεθεί στις ενδοευρωπαϊκές τριβές η αποικιακή εξάπλωση των δυτικών κρατών και συναφώς ο οξύς ανταγωνισμός για την κατάκτηση του «νέου κόσμου», όταν πληθαίνουν τα

* Ανακοίνωση στο συνέδριο: «Ευρώπη: ιδέες, συλλογικές νοοτροπίες και πραγματικότητες» που οργάνωσε το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (24-28 Σεπτεμβρίου 1992).

σχέδια για την ομοσπονδοποίηση της Ευρώπης και την παγίωση της ειρήνης⁴, από τον William Penn ως τον Rousseau και τον Kant.

Ο προβληματισμός πάντως αυτός τεκμηριώνεται από διανοούμενους, δηλαδή από εκπροσώπους μιας ορισμένης κοινωνικής κατηγορίας που διαθέτει την αυτοσυνειδησία της και, σε λίγο, με το άρθρο 11 της «Déclaration des droits de l' homme et du citoyen» κατοχυρώνει την ελεύθερη δραστηριότητα του πολίτη ως διανοουμένου, δηλαδή να γράφει και να δημοσιεύει στον τύπο χωρίς καμιά προκαταβολική δέσμευση⁵. Στην καμπή του 18ου αιώνα, ιδίως όσοι μετέχουν της ριζοσπαστικής γαλλικής παιδείας και αυτοκαθορίζονται με τα συνώνυμα «homme de lettres», «philosophe», «patriote» και «citoyen»⁶, διευρύνουν τα όρια της οικονομικής τους ανεξαρτησίας, αφού διαμορφώνεται ένα ολοένα πλατύτερο κοινό για να διαθέσουν αρκετά ανεμπόδιστα την πνευματική τους δημιουργία ή να προσφέρουν συναφείς («υπηρεσίες») στην ανασυντασόμενη αστική κοινωνία της εποχής τους, με επίκεντρο τους πολιτικούς θεσμούς. Έτσι έχουν την ευκαιρία να συζητήσουν και έξω από το αυλικό περιβάλλον για τα χρόνια και τα νέα κοινωνικά προβλήματα ως ειδικοί για την επίλυσή τους, ονομάζοντας με την ευθυκρισία του Voltaire τους κατεστημένους διαχειριστές τους «διάσημους παλιανθρώπους» («illustres méchants»)⁷. Η αποδοκιμασία των πολιτικών του «ancien régime» εδράζεται στην προσδοκία ότι η πολιτική θεωρία θα γίνει επιστήμη, εφόσον όλα κρίνονται στο φως του «ορθού λόγου» που δεν οπισθοχωρεί αντιμετωπίζοντας τις «σκοτεινές» πλευρές του κοινωνικού οργανισμού που ασθενεί. Η αντίληψη για τη «μεταβολή», που έχει ποιοτικό χαρακτήρα και αγκαλιάζει το σύνολο των επιτευγμάτων του «πολιτισμού» («civilisation»), κατά το νεολογισμό τη ίδιας περιόδου⁸, καθώς επίσης η βεβαιότητα για την τεράστια παιδευτική δύναμη και τη γρήγορη εξάπλωση των λογικών ιδεών έδινε τα εχέγυα για τη γέννηση μιας «επιστήμης που θα προβλέπει την πρόοδο του ανθρώπινου γένους», γεγονός που θα πιστοποιείται διαδοχικά από τα μεμονωμένα έθνη στο σύνολο της ανθρωπότητας⁹.

Οι διανοούμενοι αυτοί, μολοντί δεν έφτασαν ποτέ στη «δημορκρατία των γραμμάτων», πλαισίωσαν σχεδόν στην ολότητά τους τις διεκδικήσεις της «τρίτης τάξης», που είχε ταυτισθεί με το «έθνος» και την αντιπροσώπευαν - με επιμέρους εσωτερικές διαφοροποιήσεις - στην επανάσταση του 1789 που φαινόταν να επιβεβαιώνει την άποψη του Rousseau ότι το κράτος αποτελεί ως ανθρώπινο δημιούργημα «έργο τέχνης»¹⁰. Ήδη από τους πρωταγωνιστές της, όπως ήταν ο C. Desmoulins, ο συγκλονισμός αυτός αποδόθηκε στη «φιλοσοφία, στην ελευθερία και τον πατριωτισμό»¹¹, ενώ για τον αυτόπτη Κοραή υπήρξε η πρώτη φορά που

«έδειξε όλην αυτής την δύναμιν η φιλοσοφία»¹². Ανεξάρτητα από την θόητα αυτών των διατυπώσεων, στις οποίες ο όρος «φιλοσοφία» εκφράζει τη δύναμη και την αιχμή της πνευματικής παραγωγής, επιβάλλεται να συγκρατήσουμε την υποδήλωσή τους για τη συμβολή των διανοουμένων στη δημιουργία μιας ιστορικής εποχής που θα ερμηνεύεται με γνώμονα την «πολιτική λογική» («politischer Verstand»), σύμφωνα με την οποία το κράτος οικοδομεί την αστική κοινωνία και όχι το αντίστροφο»¹³.

Στα πλαίσια πάντως της «πολιτικής λογικής», κατά τους αιώνες που επακολούθησαν, δεν συγκρούσθηκαν μόνο οι Ευρωπαίοι κατακτητές, όσοι δηλαδή κατονομάζονται από τον Rousseau ότι έχουν υπερβεί την εθνική τους ιδιοσυστασία, αλλά μετείχε σ' αυτό το γίγνεσθαι μακρά σειρά εθνικών κρατών που αναδύονται το ένα μετά το άλλο σε όλα τα σημεία της γηραιάς υπείρου. Τα γεγονότα επίσης που σφράγισαν την ιστορία της - και όχι μόνο - είναι μάλλον γνωστά και επιμερίζονται σε όλους τους τομείς της δραστηριότητας των ανθρωπίνων κοινωνιών. Απ' αυτή την άποψη η Ευρώπη σήμερα αποτελεί ένα σύνθετο πλέγμα απο μερικότερες πραγματικότητες που συμβατικά θα μπορούσαν να διαιρεθούν σε πεδία κοινής οικονομικής και πολιτιστικής πολιτικής, τα οποία συνάμα εμπεριέχουν ροπές που αποδυναμώνουν την πρόθεση για την ενοποίηση: λειτουργίες Υπερδύναμης, που καταγράφονται και στο εσωτερικό της ίδιας της ευρωπαϊκής περιφέρειας, τοπικοί πόλεμοι, ξενοφοβία και ξηνηλασία, αισθήματα ανασφάλειας, νέες μορφές ρατσισμού, «εσωτερικός αποικισμός», αποσχιστικοί ενθικισμοί που χρησιμεύουν ως εισιτήριο για τη νέα τάξη πραγμάτων, μειονότητες που καταπιέζονται ή τείνουν να καταστούν θύλακες αποσύνθεσης των κρατικών σχηματισμών κλπ. Είναι προφανές ότι τα φαινόμενα αυτά υποδεικνύουν ότι η Ευρώπη δεν εξαντλείται στην ΕΟΚ, μολοντί η τελευταία συγκροτεί την αιχμή της αναπτυξιακής της πορείας. Μια διαδικασία ωστόσο που από την «Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα» (1952) και την «Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα» (1958) ως την «Ευρωπαϊκή Ένωση», όπως τη καθορίζει η συμφωνία του Maastricht, υποτάσσει στη νομισματική ενοποίηση τα επιμέρους στοιχεία μιας διευρυνόμενης ενιαίας πολιτικής των κρατών-μελών της. Η νομισματική ενοποίηση, ειδικότερα, που προβλέπεται να προκύψει από τη σύγκλιση των εθνικών οικονομικών ως προς τον πληθωρισμό, το δημόσιο χρέος, το δημόσιο έλλειμμα, τα επιτόκια και τις συναλλαγματικές ισοτιμίες, επικρίνεται για τη διαφαινόμενη εγκαθίδρυση ενός θεσμικού πλαισίου υπερεθνικής επικυριαρχίας και ιδίως για την αυτονόμηση της οικονομικής ζωής της «Ένωσης» μέσω ενός ειδικευμένου μηχανισμού «πνευματικής τεχνολογίας»¹⁴.

Ό,τι συνθέτει την «Ευρωπαϊκή Ένωση» δεν υπονοεί μια ομοσπονδία κρατών, αλλά μια διακρατική ενότητα που οικοδομείται σε υπερεθνικούς θεσμούς που διαθέτουν «ασταθή ισορροπία»¹⁵. Το υπόβαθρο αυτό επιτρέπει την εξακρίβωση του τρόπου διαμόρφωσης συλλογικών ταυτοτήτων ως διαφοροποιημένης παρουσίας στο κοινωνικό πεδίο που εσωτερικεύεται ως προσωπική διαφορά. Μία από τις κοινές αυτές επιγνώσεις, που εξακολουθεί να ωθεί σε εγχειρήματα κριτικής των ιδεολογιών, ανλεί την ευστοχία της από ορισμένα γεγονότα που είχαν καταλυτική σημασία για την ανασύνθεση του προσώπου της πρόσφατης ιστορίας. Υπαινίσσομαι τη διεργασία της «αποσταλινοποίησης» ως υπέρβασης του «ψυχρού πολέμου», τον πολυκεντρισμό στις πηγές παραγωγής ιδεολογικού λόγου μέσα στο μέτωπο των «Υπερδυνάμεων», το γαλλικό «Μάχη» του 1968, την ώθηση των νέων κοινωνικών κινημάτων και την αποσάρθρωση των καθεστώτων του αυτονομαζόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού». Πρόκειται για μια ιδιάζουσα ιστορική ευαισθησία που επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην κριτική ανάλυση των πρακτικών που υποβάλλει η «πολιτική της αγοραφοβίας»¹⁶. Με τον όρο αυτό εννοώ τη χειραγώγηση της προσωπικής ζωής που συντελείται μέσω των θεσμών του κράτους: από τη μία πλευρά εγχαράσσεται η αδυναμία μας να βγούμε μόνοι μας στο δρόμο κι από την άλλη προβάλλεται η ανάγκη, εφόσον ο απόλυτος εγκλεισμός εγκυμονεί απροσμέτρητους κινδύνους, ενός οδηγού στα βήματά μας. Τα κινήματα κοινωνικής κριτικής, που αρδεύουν από την εναλλακτική ιστορική αίσθηση, προσπαθούν - έστω και αποσπασματικά - να αντιτάξουν στις μορφές αυτές του κοινωνικού πατερναλισμού την αυτονομία του «αδιαθέσιμου» χρόνου. Οι επιμέρους αναλύσεις της πολιτικής του ανθρώπινου σώματος, του κινήματος των νέων και των γυναικών, της κομματικής ένταξης και της αντιπυρηνικής πρωτοβουλίας, δηλαδή των περιπτώσεων που η «προσωπική» εμπειρία γίνεται πολιτική, δεν βασίζονται σε κάποια διδασκαλία με αξιώσεις μάλιστα πανάκειας. Ωθούν ωστόσο στη διατύπωση του ερωτήματος πώς καθίσταται περιττή, στο σημερινό ευρωπαϊκό κόσμο, η διάζευξη «πολιτικής» και «κοινωνικής λογικής»¹⁷ και σε κάθε περίπτωση διεκδικούν τη διεύρυνση των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Σε μεγάλο βαθμό η συζήτηση για την Ευρώπη, όπως άλλωστε θα φανεί από ορισμένες συνεδρίες, υπονοεί την αναδίπλωση με αντικείμενο την Ελλάδα που κατά το σεφερικό στίχο περιβάλλεται από «τ' αρχαία μνημεία και τη σύγχρονη θλίψη»¹⁸. Υπόκειται δηλαδή μια συζυγία που δεν εξαντλείται σε κάποια τυπική σχέση μέρους και όλου, την οποία με ευκολία θα προσέγγιζε η ιστοριογραφία ή οι σημερινές κοινωνικές επιστήμες. Δεν έχω τη δυνατότητα να αναφερθώ εδώ¹⁹ στο γνώριμο αντιθε-

τικό ζεύγος «Ανατολή-Δύση» που για να αντιπαρατεθεί στο ευρωκεντρικό σχήμα για τη σύλληψη της παγκόσμιας ιστορίας περιπίπτει σε ένα προκαταβολικά «αντιευρωπαϊκό» θεώρημα που απολυτοποιεί με απλουστευτικό τρόπο τις τοπικές ιδιομορφίες ανταλλάσσοντας το σύμπλεγμα της επαρχιωτικής υποτίμησης με τη νεοπλουτική υπεροψία.

Κλείνοντας, επανέρχομαι στην αρχική παρατήρηση για την κοινωνική και πολιτική λειτουργία των διανοουμένων και υποκύπτω στον πειρασμό να υποδείξω ότι το συνέδριο αυτό οργανώνεται από έναν θεσμό που επιδιώκει να καταστεί φορέας του πνεύματος των πολιτών στην Ευρώπη. Εξειδικεύοντας μάλιστα αυτή την επισήμανση, που δεν έπρεπε να εκληφθεί ως *laudatio pro domo sua*, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η πρωτοβουλία αυτού του συνεδρίου χρεώνεται σε ένα Πανεπιστήμιο που δεν το αγγίζουν οι αιτιάσεις οι οποίες εκτοξεύθηκαν πρόσφατα, ακριβώς για να χρησιμεύσουν ως νομιμοποιητικό πρόσχημα στην αντιμεταρρύθμιση που επιχειρείται στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Considérations sur le gouvernement de Pologne* [1772], *Oeuvres complètes*, έκδ. B. Gagnebin - M. Raymond, τ. III (Paris 1964), σ. 960.
2. *Rheinische Thalia*. Ankündigung [1785], *Werke*, τ. 22 (Weimar 1958), σ. 93.
3. *L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques* [1767], στο *Phisocrates*, έκδ. E. Daire, τ. II (Paris 1846), σ. 526.
4. Βλ. R. H. Foerster, *Europa. Geschichte einer politischen Idee*, München 1967, *passim*. Πρβλ. Π. Νούτσος, «Χέγκελ: προϋποθέσεις της παγκόσμιας ιστορίας», στο: Διεθνής Εγγελική Εταιρεία, *Χέγκελ. Ιστορία και διαλεκτική. XIV Διεθνές Συνέδριο*, Αθήνα 1989, σ. 124-125.
5. Βλ. J. Moragne, *La Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*, Paris 1988, σ. 117.
6. Βλ. G. Gusdorf, *Les principes de la pensée au siècle des Lumières*, Paris 1971, σ. 494.
7. *Lettres philosophiques* [1734], έκδ. R. Pomeau, Paris 1964, σ. 75.
8. Gusdorf, *ό.π.*, σ. 333-348.
9. Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique du progrès de l'esprit humain* [1794], έκδ. H.O. Prior-Y. Belaval, Paris 1970, σ.203.

10. *Du Contrat social* [1762], *Oeuvres complètes*, τ. III, σ. 424.
11. Βλ. D. Roche, 1789, Paris 1989, σ. 17.
12. *Τι πρέπει να κάμωσω οι Γραικοί εις τας παρούσας περιστάσεις*, Παρίσι 1805, σ. 19. Πρβλ. Π. Νούτσος, «Η μαρτυρία ενός 'αυτόπτη' για την οφειλή του γαλλικού Διαφωτισμού στην ελληνική αρχαιότητα», *Θεωρία και κοινωνία*, αρ. 2 (Σεπτ. 1990), σ. 42-52.
13. K. Marx, «Kritische Randglossen» [7-8-1844], *MEW*, τ.1, σ. 402. Πρβλ. P. Noutsos, *Le marxisme européen. Une théorie en construction*, Jannina 1989, σ. 60.
14. Βλ. D. Bell, *The Coming of Post - Industrial Society*, New York 1973, σ. 14. Πρβλ. Π. Νούτσος, «Η τεχνοκρατία ως δεσπόζουσα παράμετρος της ιδεολογίας του συγχρόνου καπιταλισμού», στο: Π. Νούτσος, *Karl Marx, ο κριτικός της ιδεολογίας*, Αθήνα 1988, σ. 73-75.
15. Βλ. E. Balibar, «Es gibt keinen Staat in Europa: Racism and Politics in Europe Today», *New Left Review*, αρ. 186 (1991), σ. 16.
16. Πρβλ. Π. Νούτσος, *Karl Marx*, ό.π., σ. 82-87.
17. Πρβλ. Π. Νούτσος, «Γαλλική επανάσταση: τα όρια της 'πολιτικής' και της 'κοινωνικής λογικής'», στο: *Γαλλική Επανάσταση και σύγχρονη κριτική σκέψη*, Αθήνα 1989, σ. 197.
18. Γ. Σεφέρης, *Ποιήματα*, Αθήνα 1974, σ. 186.
19. Βλ. γι' αυτό το θέμα Π. Νούτσος, «Ανατολή-Δύση. Μεταμορφώσεις ενός ιδεολογήματος», στο: *K. Marx*, ό.π., σ. 108-120.